

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԱՇԽԵՆ ՄՆԱՅԱԿԱՆԻ

**Գյուղական համայնքների համաչափ զարգացման հիմնախնդիրները
(Հայաստանի Հանրապետության Կոտայքի մարզի օրինակով)**

Ը.00.02 - «Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում» մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ – 2016

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանում:

Գիտական ղեկավար՝

տնտեսագիտության թեկնածու,
պրոֆեսոր ԳԵՐԱՍԻՄ ՎՈԼՈՂԻԱՅԻ
ԴԱՎԹՅԱՆ

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

տնտեսագիտության դոկտոր,
պրոֆեսոր ԱՇՈՏ ՀԱԿՈԲԻ
ԲԱՅԱԴՅԱՆ

տնտեսագիտության թեկնածու,
դոցենտ ՀՐԱԶԻԿ ՍԱՐՈՒԽԱՆԻ
ՋԱՎԱԴՅԱՆ

Առաջատար կազմակերպություն՝

ՀՀ ԳԱԱ Մ. ՔՈԹԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Ատենախոսության հրապարակային պաշտպանությունը կայանալու է 2016 թվականի սեպտեմբերի 6-ին, ժամը 14⁰⁰-ին՝ Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանում գործող ՀՀ ԲՈԿ-ի տնտեսագիտության 002 մասնագիտական խորհրդի նիստում:

Հասցեն՝ 0009, ք. Երևան, Տերյան փող., 74:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի գիտական գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքվել է 2016 թվականի հուլիսի 25-ին:

002 մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար, դոցենտ

Վ. Ս. ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Հեղափոխական արդիականությունը: Հայաստանի Հանրապետության տարածքային միավորների սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակների միջև ներկայումս ձևավորվել է զգալի անհավասարաչափություններ, որոնք իրենց բացասական ազդեցությունն են թողնում ընդհանուր տնտեսության զարգացման վրա և պատճառ են դառնում միգրացիայի ու ժողովրդագրական ցուցանիշների անցանկալի փոփոխություններին:¹ Մարզերի և համայնքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակների միջև ձևավորված տարբերությունների մեղմացումը դասվում է երկրի տնտեսական քաղաքականության արդի ժամանակաշրջանի գերակա հիմնախնդիրներից մեկը, որը խիստ կարևորում է ՀՀ կառավարությունը և բազմաթիվ ծրագրեր է մշակում դրանց լուծման համար: Խնդիրը շարունակվում է մնալ մտահոգիչ, որն իր բացասական ազդեցությունն է թողնում երկրի տնտեսական աճի, աղքատության մակարդակի, արտագաղթի և մակրոտնտեսական մյուս ցուցանիշների վրա: «Տնտեսական տարածության անհավասարաչափությունն ու անհամաչափությունն էական ազդեցություն են ունենում պետականության, տնտեսության կառուցվածքի ու արդյունավետության, ենթակառուցվածքների բարեփոխումների ռազմավարության և մարտավարության, սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության վրա»:²

20-րդ դարի կեսերից սկսած, այս խնդիրն առընչվող հարցերի ուսումնասիրությանն են նվիրվել բազմաթիվ հետազոտություններ, սակայն որոշ հարցերի շուրջ մասնագետները ոչ միայն համակարծիք չեն, այլ արտահայտում են իրարամերժ տեսակետներ՝ հատկապես, երբ խոսքը վերաբերվում է համահարթեցման մոտեցումներին և այդ գործընթացին պետության միջամտության սահմաններին:

Հայաստանի Հանրապետությունում տարածքային միավորների սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակների անհավասարաչափությունների վրա իր ազդեցությունը թողեց 1995 թվականին վարչատարածքային նոր ձևաչափի ձևավորումը, որի արդյունքում գյուղական համայնքների մի մասը ի զորու չէր «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքով վերապահված լիազորությունների իրականացմանը, ինչն էլ ժամանակի ընթացքում իր ազդեցությունը թողեց բնակչության կյանքի որակի վրա և էլ ավելի խորացրեց համայնքների զարգացման անհավասարաչափության մակարդակների տարբերությունը:

Տարածքային միավորների համաչափ զարգացման համար անհրաժեշտ պայմանների ապահովումը հանդիսանում է պետության հիմնական ու կարևորագույն գոր-

¹ Տերտերյան Վ., Դարբինյան Ա., Սարգսյան Լ. Գյուղական համայնքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակների ամփոփ գնահատման մեթոդաբանության շուրջ: Տնտեսության զարգացման և կառավարման հիմնախնդիրներ (գիտական աշխատանքների ժողովածու) գիրք 4. – Երևան.: ՕՐ-ԴԱՐ հրատ., 2012.- էջ 4

² Региональное развитие: Опыт России и Европейского Союза. Под ред. Гранберга. - М.: Экономика, 2000. – С. 41

ծառույթներից մեկը: Երկրի քաղաքացիները, անկախ բնակության վայրից, պետք է հնարավորություն ունենան բարձրացնելու իրենց կենսամակարդակը և բավարարելու կյանքի պայմանները, իսկ վերջիններիս հնարավորությունը պետք է ապահովվի պետության կողմից: Ոստի այդ նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ է մշակել և իրականացնել որոշակի տարածաշրջանային քաղաքականություն՝ ուղղված տարածքային միավորների միջև ձևավորված անհավասարաչափությունների մեղմացմանը:

Հայաստանի Հանրապետության մարզերից յուրաքանչյուրն ունի իր բնորոշ գծերն ու առանձնահատկությունները՝ կապված բնակլիմայական և աշխարհագրական տեղաբաշխվածության հետ: Տասը մարզերից միայն Կոտայքի մարզն է, որ չունի պետական սահման, գտնվում է հանրապետության տարածքային կենտրոնում, և կարծես թե պետք է ունենա համաչափ զարգացած համայնքներ ու բնակավայրեր: Սակայն ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ այդ մարզին նույնպես բնորոշ է անհավասարաչափությունը, ինչը մի կողմից գալիս է նախկին վարչահրամայական համակարգի պարտադրված անհրաժեշտությունից (քաղաքային բնակչության աճի ավելի բարձր տեմպեր, նոր քաղաքների հիմնադրում՝ Չարենցավան, Աբովյան, Հրազդան քաղաքների ընդարձակում և այլն), իսկ մյուս կողմից՝ աշխարհագրական և ռելեֆային բնույթից բխող բնակչության բնակեցումից: Այդ իսկ պատճառով էլ անհրաժեշտ է բնակավայրերի զարգացման մակարդակների հիմնախնդիրների գիտական հետազոտության և վերլուծության արդյունքների հիման վրա մշակել և իրականացնել համայնքների համաչափ զարգացման այնպիսի քաղաքականություն, ինչը հնարավորություն կտա կըրճատելու դրանց զարգացման մակարդակների տարբերությունները և հետագայում նպաստելու մարզի գյուղական համայնքների միջև առավել արդյունավետ համագործակցությանը:

« Կոտայքի մարզի գյուղական համայնքների անհամաչափ զարգացման վերաբերյալ ուսումնասիրություններն արդիական են նրանով, որ դրանց լուծումը կնպաստի բնակչության աղքատության կրճատմանը, ուրբանիզացիոն միտումների նվազեցմանը, արտագաղթի դադարեցմանը, սոցիալ-տնտեսական հիմնախնդիրների լուծմանը և այլն: Մարզի գյուղական համայնքների համաչափ զարգացման համար մակարդակների զգալի տարբերությունները պահանջում են այդ հիմնախնդիրների գիտական հետազոտություն և վերլուծության անհրաժեշտություն, դրանց արդյունքների հիման վրա կառավարման վերադաս մարմինների կողմից ռազմավարության մշակում և իրականացում:

Ատենախոսությունում առաջնայնությունը տրված է գյուղատնտեսությանը, քանզի գյուղական համայնքների բնակչության բարեկեցության բարձրացման հիմնական գրավականը զարգացած ագրարային ոլորտն է: Պետք է նշել, որ կառավարման նախկին պլանային տնտեսական համակարգից ժառանգություն մնացած իներցիոն մտածողությունը շարունակում է իր ազդեցությունը թողնել հասարակական և սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների տրամաբանությունների վրա:

Տարածքային համաչափ զարգացման ապահովման հիմնական խոչընդոտի պատճառն այն է, որ դեռևս ամբողջությամբ ուսումնասիրված և լիարժեք գնահատված չեն այդ հիմնախնդիրները: Ուստի, անհրաժեշտ է համակողմանի վերլուծել իրավիճակը, գնահատել հիմնախնդրի լուծման ուժեղ և թույլ կողմերը, առավելություններն ու թերությունները, նախանշել զարգացման հետագա ուղղությունները, դրա իրագործման փուլերը, որն էլ պայմանավորում է հետագուտվող թեմայի արդիականությունն ու կատարման անհրաժեշտությունը:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Ատենախոսության նպատակն է Հայաստանի Հանրապետությունում ձևավորված վարչատարածքային միավորների անհամաչափ զարգացման իրական վիճակի վերլուծության հիման վրա բացահայտել Կոտայքի մարզի գյուղական համայնքներում տեղ գտած անհամաչափությունները և առկա հիմնախնդիրները, միջազգային փորձի ուսումնասիրության հիման վրա տալ այնպիսի առաջարկություններ, որոնք կնպաստեն Կոտայքի մարզում գյուղական համայնքների համաչափ զարգացմանը: Ներկայումս գյուղական համայնքների համաչափ զարգացման համար առկա են լուծում պահանջող մի շարք խնդիրներ, որոնցից մասնավորապես հետևյալն են՝

- գնահատել մարզի արտադրական ենթակառուցվածքների վիճակը և ներուժը, դերն ու նշանակությունը գյուղական համայնքների համաչափ զարգացման հիմնախնդիրների լուծման հարցում,
- հետազոտել գյուղական համայնքների զարգացման անհամաչափությունների մեղմացման գործում դրանց խոշորացման կամ միավորման հնարավորությունները,
- բացահայտել գործարար ծրագրերի նշանակությունը գյուղական համայնքների սոցիալ-տնտեսական հիմնախնդիրների լուծման և անհամաչափությունների մեղմացման հարցում,
- վերլուծել համայնքների համաչափ զարգացման խնդիրների լուծման համատեքստում տարածքային կառավարման ազդեցությունը,
- վերլուծել Կոտայքի մարզի սոցիալական ոլորտի կառուցվածքը, արդի վիճակը և մշակել անհրաժեշտ հեռանկարային ռազմավարություններ,
- իրականացված հետազոտությունների արդյունքների վերլուծության հիման վրա, բացահայտված հիմնախնդիրների լուծման նպատակով, ներկայացնել գիտականորեն հիմնավորված մոտեցումներ գյուղական համայնքների համաչափ զարգացման ապահովման ուղղությամբ:

Հետազոտության օբյեկտը և առարկան: Հետազոտության օբյեկտը մարզի գյուղական համայնքների կառավարման համակարգն է, իսկ առարկան՝ «Կոտայքի մարզի գյուղական համայնքների համաչափ զարգացման ապահովմանն ուղղված միջոցառումներն են:

Հետազոտության տեսական, տեղեկատվական և տեսամեթոդական հիմքերը: Հետազոտության համար տեսական և տեսամեթոդական հիմք են հանդիսացել տնտեսագիտության տեսության դասական աշխատությունները, տարածքային կառավարման վերաբերյալ արտասահմանյան և հայրենական տնտեսագետների գիտական

հրապարակումները, տարածաշրջանների տնտեսական ռեսուրսների և զարգացման մակարդակների գնահատման մասին հրապարակված մասնագիտական գրականությունը, կառավարման հիմնախնդիրներին նվիրված հրապարակումները, ՀՀ Սահմանադրությունը, տեղական ինքնակառավարման և տարածքային կառավարման ոլորտները կարգավորող ՀՀ օրենքները, ՀՀ Նախագահի հրամանագրերը, ՀՀ կառավարության և ՀՀ Կոտայքի մարզպետի որոշումներն ու ծրագրերը, որոնք անմիջականորեն վերաբերում են համայնքների համաչափ զարգացման հիմնախնդիրներին: Հետազոտության համար տեղեկատվական հիմք են ծառայել ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության նյութերը, ՀՀ գյուղատնտեսության, ՀՀ ֆինանսների, ՀՀ տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարությունների վերլուծություններն ու ծրագրերը, միջազգային մի շարք կազմակերպությունների հրապարակած ՀՀ տնտեսության վերաբերյալ վիճակագրական ու վերլուծական նյութերը, սոցիոլոգիական հարցումների տվյալները, ՀՀ Կոտայքի մարզի 2015-2018 թթ. սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագիրը, ինչպես նաև մարզպետի տարեկան հաշվետվությունները:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են համակարգային վերլուծության վիճակագրական, փորձագիտական հարցման և նորմատիվային մեթոդներ:

Հետազոտության հիմնական արդյունքները և գիտական նորույթը: Տարածքային զարգացման կառավարման հիմնախնդիրների համատեքստում կանխորոշվել են ՀՀ Կոտայքի մարզի գյուղական համայնքների համաչափ զարգացման հիմնախնդիրները, որի լուծման ուղիները հնարավորություն կտան բարձրացնելու տարածքային կառավարման արդյունավետությունը և նպաստելու գյուղական համայնքների համաչափ զարգացմանը, որով էլ պայմանավորվում է ատենախոսության գիտական նորույթը՝ մասնավորապես.

- բացահայտվել են ՀՀ Կոտայքի մարզի գյուղական համայնքների համաչափ զարգացմանը նպաստող գործոնների առանձնահատկությունները և դրանց համահունչ առաջարկվել են համայնքների խոշորացման ու միավորման նոր մոտեցումներ,

- վերլուծվել և դրանց արդյունքներով պայմանավորված մշակվել են գյուղական համայնքներում գյուղատնտեսության ոլորտում մարդկանց զբաղվածության և գործազրկության հաշվարկման նոր գործակիցներ՝ կիրառելով հողի կադաստրային արժեքի 100 բալանոց համակարգը,

- մշակվել է գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատողների կենսաթոշակային ստաժի և կենսաթոշակի մեծության հաշվարկման նոր մոտեցում՝ հիմնավորելով դրա տնտեսական արդյունավետությունը:

Արենախոսության արդյունքների կիրառումը և գործնական նշանակությունը: Հետազոտության կիրառական նշանակությունը պայմանավորված է գյուղական համայնքների համաչափ զարգացման և սոցիալ-տնտեսական հիմնախնդիրների լուծման անհրաժեշտությամբ, ինչը կարող է նպաստել ՀՀ Կոտայքի մարզի տնտեսական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործմանը: Ատենախոսության արդյունքները կարող են օգտագործվել տարածքային զարգացման քաղաքականություն մշակողների

և իրագործողների կողմից (ՀՀ Կոտայքի մարզպետարան, ՀՀ տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարություն, տեղական ինքնակառավարման մարմիններ, տվյալ հիմնախնդրով զբաղվող փորձագետներ և այլն):

Շեղագոյություն արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները: Աշխատության հիմնական դրույթները, կատարված հետազոտությունների արդյունքներն ու առաջարկությունները քննարկվել են Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի Ագրոպարենային համակարգի էկոնոմիկայի, Ագրոբիզնեսի կազմակերպման, Ագրոբիզնեսի կառավարման, Ագրարային քաղաքականության և խորհրդատվության ամբիոնների համատեղ նիստում: Ատենախոսության հիմնական արդյունքները հրապարակվել են հեղինակի 7 գիտական հոդվածներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը և ծավալը: Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից, որը շարադրված է 175 էջի վրա, պարունակում է 19 աղյուսակ, 3 գծապատկեր, 120 անուն գրականության ցանկ, 3 համացանցային կայք և 2 հավելված:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսության ներածությունում հիմնավորված է թեմայի արդիականությունը, ներկայացված են հետազոտության նպատակները ու խնդիրները, ուսումնասիրության օբյեկտը և առարկան, աշխատանքի հետազոտության տեսամեթոդաբանական ու տեղեկատվական հիմքերը, հիմնական գիտական նորույթը, արդյունքների տեսական և գործնական նշանակությունը, ինչպես նաև հետազոտության կառուցվածքը:

Ատենախոսության առաջին՝ «Համայնքների համաչափ զարգացումը ՀՀ տարածքային զարգացման քաղաքականության համատեքստում» գլխում բնութագրվում են Հայաստանի Հանրապետությունում տարածքային զարգացման էությունը և քաղաքականությունը, համայնքային զարգացման կառավարման բնորոշ գծերը և առանձնահատկությունները՝ ներկայացնելով նաև համայնքային ծառայության կառավարման միջազգային փորձի համառոտ վերլուծություն:

Սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնական նախադրյալներից մեկը մակրոտնտեսական հավասարակշռության ապահովումն է ազգային տնտեսության ճյուղերի, ոլորտների և տարածաշրջանների միջև, որտեղ վերջինս իր յուրահատուկ առանձնահատկությամբ էական դեր է խաղում տվյալ պետության վարած տնտեսական քաղաքականության հարցում, քանզի տարածաշրջանների, դրանցում ընդգրկված համայնքների ու բնակավայրերի համաչափ զարգացումը նպաստում է տնտեսական ռեսուրսների առավել արդյունավետ օգտագործմանը, ընդհանուր տնտեսության զարգացմանը, սո-

ցիալական անարդարությունների մեղմացմանը, բնակչության միգրացիոն շարժի նվազեցմանը և աղքատության կրճատմանը:

Կառավարման համակարգի միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ համայնքների համաչափ զարգացման հիմնախնդիրների լուծման հարցում առավելապես մեծ է կենտրոնական և տեղական իշխանությունների համագործակցությունը:

Համայնքի հատուկ կարգավիճակը ենթադրում է պետության կողմից առանձնահատուկ ուշադրություն և աջակցություն տեղական նշանակության խնդիրների լուծմանը: Տարածքային զարգացման կառավարման քաղաքական դրսևորմանն են վերաբերվում այն համայնքները, որոնք առանձնանում են իրենց հիմնախնդիրների ընդհանրությամբ և ոչ սոցիալ-տնտեսական նշանակությամբ: Այդ չափանիշներով ՀՀ-ում առանձնանում են համայնքների 50 տոկոսից ավելին:

Ներկայումս ՀՀ կառավարման համակարգը հնարավորություն չի տալիս տարածքային կառավարման մարմիններին կատարել մեծածավալ տարածքային զարգացման ծրագրեր: Աշխարհում, չնչին բացառություններով, ազգային ներդրումների մեծ մասը միշտ էլ ուղղորդվում է կենտրոնական կառավարության խողովակներով և կառավարվում է հենց նրանց կողմից:

Նման իրավիճակում տարածքային զարգացման կառավարման իրականացման համար առաջանում են երկու խումբ հարցեր.

1. Անհարժեշտ է արդյո՞ք ու տնտեսապես իրագործելի տարածքային զարգացման կառավարումը և քաղաքականության իրականացումը,

2. Ռեսուրսների սահմանափակության պարագայում անհրաժեշտ է արդյո՞ք ներդրումների կենտրոնացումը զարգացած տարածաշրջաններում, որը կբերի ավելի մեծ արդյունքներ ամբողջ երկրի համար:

Հայաստանի Հանրապետությունում տարածքային քաղաքականության իրականացման հիմնական ուղղություններից է ագրարային քաղաքականությունը, ինչն անմիջապես շոշափում է գյուղական համայնքների բնակչության շահերը, որը ներկայումս ամենախոցելին է, պահանջում է համակողմանի լուծումներ. նախ գյուղական բնակավայրերում բարձր է աղքատության մակարդակը, արտագաղթը, գյուղի սոցիալական ենթակառուցվածքը թերզարգացած է, գյուղատնտեսական արտադրությունը բարձր ռիսկային է և այլն: Այդ խնդիրների լուծման նպատակով ՀՀ կառավարությունը և ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարությունը պարբերաբար մշակում և ընդունում են զարգացման տարբեր ծրագրեր գերատեսչական, մարզային և այլ մակարդակներով, որոնք սակայն միշտ չէ, որ իրականացվում են ամբողջությամբ՝ կապված ֆինանսական միջոցների սղության ու բազմաթիվ այլ օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ պատճառներով:

ՀՀ կառավարությունը պետք է իրականացնի մարզպետարանների կառավարման կառուցվածքի բարեփոխում: Ըստ էության մարզպետարանը կապող օղակ է պետական կառավարման և ՏԻՄ-երի միջև, վերջիններս մարզպետարանից ստանում են իրավաօրենսդրական, մասնագիտական, խորհրդատվական տեղեկատվություններ:

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված է, որ տեղական իշխանությունների լիազորությունների նկատմամբ վարչական հսկողության գործառույթը դասակարգվում է որպես իրավական, մասնագիտական և ֆինանսական հսկողության տեսակ: Հսկողությունն իրականացվում է մարզպետարանների կողմից՝ համայնքի ղեկավարի և ավագանու լիազորությունների կատարման նկատմամբ:

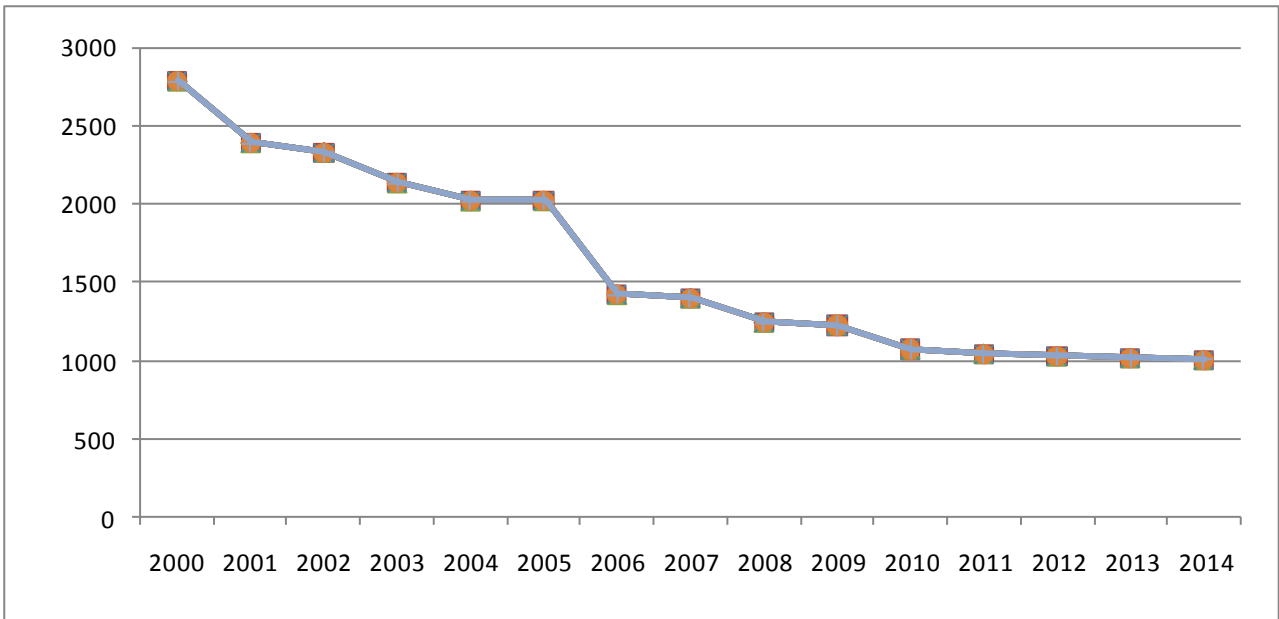
Ատենախոսության երկրորդ՝ «ՀՀ Կոտայքի մարզի սոցիալ-տնտեսական առանձնահատկությունները և զբաղեցրած տեղը Հայաստանի տնտեսական համակարգում» գլխում, վերլուծվել են ՀՀ Կոտայքի մարզի ընդհանուր բնութագիրը և ռեսուրսային ներուժը, գյուղատնտեսության վիճակի տնտեսագիտական վերլուծությունը և զարգացման հիմնախնդիրները, ինչպես նաև ներկայացվում են արտադրական ենթակառուցվածքների դերը մարզի գյուղական համայնքների համաչափ զարգացման հիմնախնդիրների լուծման գործում:

ՀՀ Կոտայքի մարզը կազմավորվել է 1995թ. դեկտեմբերի 12-ին ընդունված «ՀՀ վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենքով, որն ընդգրկում է Հրազդանի, Աբովյանի և Նաիրիի նախկին վարչական շրջանները:

ՀՀ Կոտայքի մարզի արդյունաբերությունը դիվերսիֆիկացված է, արդյունաբերության համախառն արտադրանքի ծավալով այն զիջում է միայն Սյունիքի մարզին՝ թողարկելով հանրապետության ընդհանուր արդյունաբերական արտադրանքի 13%: Կոտայքի արդյունաբերական արտադրանքի իրացման ծավալն անընդհատ աճում է, որն հիմնականում պայմանավորված է կաթնամթերքի, ալյուրի, հանքային ջրերի, հագուստի արտադրության ոլորտներում ունեցած հաջողություններով: Արտահանման ծավալների մեջ աճ է գրանցվում հիմնականում ԱՊՀ երկրների ուղղությամբ՝ թռչնամսի, մրգահյութերի, հանքային ջրերի, ցեմենտի, շինանյութերի ոլորտներում: Կոտայքի մարզում իր տնտեսական նշանակությամբ և թողարկված արտադրանքի ծավալով, աղյուսաբերությունից հետո երկրորդ տեղն է զբաղեցնում գյուղատնտեսությունը՝ 6%:

Չնայած այն հանգամանքին, որ մարզից արտագնա աշխատողների թվաքանակի նվազում է գրանցվել, սակայն 2014թ.՝ 2013թ. համեմատ, բնակչության թիվը նույնպես նվազել է՝ այլ մարզեր և Երևան քաղաք տեղափոխվելու պատճառով: Մարզից արտագնա աշխատողների թվաքանակի աստիճանական նվազման վերաբերյալ 2000-2014թթ. տվյալները վերլուծված են գծապատկեր 1-ում:

ՀՀ Կոտայքի մարզի գյուղատնտեսության ռեսուրսների բազայի 2011-2014թթ տվյալները ներկայացված են աղյուսակ 1-ում:

Գծապատկեր 1. Կոտայքի մարզից մեկնողների թվաքանակը՝ ըստ 2000-2014թթ. (մարդ):³

Մարզի գյուղատնտեսության ռեսուրսային բազայի 2011-2014թթ. ցուցանիշներից երկուսն է, որ նշված չորս տարիների ընթացքում որոշակի չափով նվազել է մարզի գյուղատնտեսության արտադրական ներուժը: Այսպես, գյուղական բնակչության թվաքանակը կրճատվել է 7800 մարդով (ավելի քան 6%), գյուղատնտեսություն զբաղվածների թիվը՝ 4670-ով (14,0%), գյուղատնտեսական նշանակության հողերի տարածքը՝ 7040 հա-ով (4,4%): Կրճատվել են նաև վարելահողերի և խոտհարքների տարածքները:

Քանակական աճ է գրանցվել անասնաբուծության բնագավառում: Խոշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը 2014 թվականին՝ 2011թվականի համեմատ, ավելացել է 7153-ով (13,7%), այդ թվում կովերինը՝ 2996-ով (12,5%), ոչխարներինը և այծերինը՝ 9321-ով (25,9%): Սակայն նշենք, որ 2014թ. խոշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը՝ 2013թ. համեմատությամբ, նվազել է 2100 գլխով, մանրինը՝ 900 գլխով:

Ցանկացած տնտեսական գործունեության արդյունք գնահատվում է ոչ միայն քանակական, այլ որ ամենակարևորն է՝ որակական ցուցանիշներով, որոնք առավել ճիշտ են բնութագրում տնտեսական ռեսուրսների օգտագործումը, աշխատանքի և արտադրության կազմակերպման արդյունավետությունը և ընդհանրապես, ձեռնարկատիրական գործունեությունը:

³ Կոտայք: ՀՀ Կոտայքի մարզի ձեռքբերումները 2007-2011թթ. Եր. Տնտես. բարեփոխումների վերլուծ. տեղեկատվական կենտրոն, 2012.- էջ 9

«ՀՀ Կոտայքի մարզի գյուղատնտեսության ռեսուրսային բազայի 2011-2014թթ. (տարեվերջի դրությամբ) ցուցանիշները⁴

Ցուցանիշները	Չափման միավոր	2011	2012	2013	2014
1.Գյուղական համայնքների թիվը	միավոր	60	60	60	60
2.Գյուղական բնակչությունը	մարդ	124300	117100	116800	116500
3.Գյուղատնտեսությունում զբաղվածները	մարդ	33370	31700	28800	28700
4.Գյուղատնտեսական նշանակության հողերը	հա	161667	154987	154639,2	154627
այդ թվում՝ վարելահող	"	38057	37445,8	37818,7	37765,8
բազմամյա տնկարկ ^x	"	4478	5893	5026	5027
խոտհարք	"	1130	1127	1125,7	1124,8
արոտ	"	79000	79000	79000	79000
5.Խոշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը	գլուխ	52247	59455	61500	59400
այդ թվում կովեր	"	24004	27434	28215	27000
6. Խոզեր	հազ. գլուխ	15,1	19,2	15,3	14,8
7.Ոչխարներ և այծեր	գլուխ	35879	44247	46100	45200
8 .Թռչուններ	գլուխ	894633	1071316	582409	590000
9.Ածան հավեր	"	588397	595195	328336	330000
10.Գյուղատնտեսական տրակտորներ ^{xx}	միավոր	<u>745</u> 606	<u>758</u> 599	<u>787</u> 628	<u>745</u> 590
11.Բեռնատար ավտոմեքենաներ ^{xx}	"	<u>1666</u> 1288	<u>2164</u> 1688	<u>1905</u> 1455	<u>1475</u> 1174
12.Հացահատիկահավաք կոմբայն ^{xx}	"	<u>82</u> 65	<u>83</u> 65	<u>87</u> 61	<u>87</u> 61
13.Կերահավաք կոմբայն ^{xx}	"	<u>17</u> 15	<u>25</u> 16	<u>27</u> 18	<u>27</u> 18
14.Տրակտորային շարքացաններ ^{xx}	"	<u>103</u> 102	<u>103</u> 102	<u>103</u> 102	<u>103</u> 102
15.Տրակտորային գույթաններ ^{xx}	"	<u>253</u> 226	<u>253</u> 226	<u>253</u> 226	<u>253</u> 226
16.Կուլտիվատորներ ^{xx}	"	<u>107</u> 94	<u>107</u> 94	<u>107</u> 94	<u>107</u> 94

x - ներառում է բնակավայրերի տարածքում առկա բազմամյա տնկարկները,

xx - համարիչում ընդհանուր քանակը, հայտարարում սարքին վիճակում գտնվողները:

⁴ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ ՀՀ ԱՎԾ-ի և ՀՀ Կոտայքի մարզպետարանի գյուղատնտեսության վարչության տվյալների հիման վրա

Աղյուսակ 2-ում ներկայացված են ՀՀ Կոտայքի մարզի գյուղատնտեսության ոլորտի հիմնական արտադրատնտեսական ցուցանիշները.

Աղյուսակ 2

ՀՀ Կոտայքի մարզի գյուղատնտեսության 2011-2014թթ. հիմնական արտադրատնտեսական ցուցանիշները⁵

№	Ցուցանիշները	Չափման միավոր	2011	2012	2014
1	Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը	մլն դրամ	50750,0	53030,0	59800,0
1.1	այդ թվում՝ բուսաբուծություն	մլն դրամ	16210,0	18100,0	19300,0
1.2	անասնաբուծություն	մլն դրամ	34540,0	34930,0	40500,0
2	Գյուղատնտեսությունում զբաղվածները	մարդ	33370	31700	28700
3	Աշխատանքի արտադրողականությունը	հազ. դրամ	1520,8	1672,9	2083,6
4	Գյուղատնտեսական ապրանքային արտադրանքը	մլն դրամ	36484,7	36573,6	41451,2
4.1	այդ թվում՝ բուսաբուծությունից	մլն դրամ	8750,6	8743,7	11237,7
4.2	անասնաբուծությունից	մլն դրամ	27734,1	27829,9	30213,5

Աղյուսակի տվյալների վերլուծությունից պարզվում է, որ աշխատանքի արտադրողականությունը Կոտայքի մարզի գյուղատնտեսության ոլորտում շուրջ 15%-ով ցածր է ճյուղի հանրապետական միջին մակարդակից: Հանրապետությունում գյուղատնտեսության աշխատանքի արտադրողականությունը 2011 թվականին կազմել է 1738 հազար դրամ, 2012 թ.՝ 1924 հազար դրամ, 2013 թ.՝ 2177 հազար դրամ, 2014 թ.՝ 2516 հազար դրամ:⁶ Տնտեսական որակական ցուցանիշների համակարգում կարևոր տեղ են զբաղեցնում ապրանքային արտադրանքի արժեքը, որին տնտեսագիտությունը համարում է արտադրության «հայելի», քանի որ նրա մեջ է արտացոլվում արտադրության բոլոր ծախսերը, ինչպես նաև շահույթի և շահութաբերության ցուցանիշները: Մարզի գյուղատնտեսության ապրանքային արտադրանքի արժեքը համախառն արտադրանքի մեկ դրամի հաշվով կազմել է 2011 թվականին 0,71 դրամ, 2012 թ.՝ 0,68 և 2014 թ.՝ 0,69 դրամ:

Գյուղական բնակչության աշխատանքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման, արտադրության սեզոնայնության համահարթեցման ամենահիմնավոր ուղին

⁵ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ ՀՀ ԱՎԾ-ի և ՀՀ Կոտայքի մարզպետարանի վիճակագրական ծառայության տվյալների հիման վրա

⁶ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2015թ.- էջ 57 և 290

մնում է գյուղական համայնքներում փոքր ձեռնարկությունների և գյուղմթերքի վերամշակող տնտեսությունների, գյուղատնտեսական կոոպերատիվների ստեղծումը, որոնք կնպաստեն ոչ միայն տարվա ընթացքում աշխատուժի համաչափ օգտագործմանը, այլ նաև՝ գյուղատնտեսության զարգացմանը:

Հարկ է նշել, որ երբ ավարտվեց սեփականաշնորհման գործընթացը, սեփականաշնորհվեցին հողը և մասնավորեցվեց արտադրամիջոցները, լուծարվեցին կոլեկտիվ և խորհունտեսությունները, վրա հասավ տնտեսական ճգնաժամը, մարդիկ աստիճանաբար հարմարվեցին շուկայական հարաբերություններին ու շուկայի օրենքների պահանջներին, սկսեցին ուսումնասիրել ձեռներեցության կանոնները և ձեռնամուխ եղան մասնավոր գործարարության իրականացմանը: Այն դրսևորվեց տնտեսության տարբեր ոլորտներում, որտեղ ձեռներեցները որոշակի հետաքրքրություն ցուցաբերեցին նաև ջերմոցային տնտեսությունների հանդեպ:

Այստեղ տրամաբանականն այն է, որ ջերմոցային տնտեսությունների վերականգնումը և զարգացումը սկսվեց Կոտայքի մարզից, որտեղ բացի տնտեսական պայմաններից առկա են նաև դրա վարման ավանդույթները:

Հայաստանում ջերմատների զարգացման համար առկա են բարենպաստ պայմաններ, ինչպես հարկային քաղաքականության, այնպես էլ կլիմայական և բնական ռեսուրսների առումով: Այդ իսկ պատճառով, եթե մինչև 2011թ. Հայաստանում շահագործվում էր ընդամենը 2 հա ընդհանուր մակերեսով ժամանակակից տեխնոլոգիաներով ջերմատներ, այն էլ միայն Կոտայքի մարզում, ապա ներկայումս՝ շուրջ 80 հա ընդհանուր մակերեսով նոր ջերմատներ՝ Կոտայքի, Արարատի և Արմավիրի մարզերում, որոնց ընդհանուր ներդրումները գնահատվում են 30-40 մլրդ. ՀՀ դրամ:

2015թ. մայիս ամսվա դրությամբ հանրապետությունում շահագործվում են ավելի քան 760 հա մակերեսով ջերմատներ, այդ թվում՝ 80 հա նորագույն տեխնոլոգիաներով, որից 48,7 հա-ը՝ Կոտայքի, 1 հա-ը՝ Արմավիրի և 30,3 հա-ը Արարատի մարզերում: 2015 թվականի ընթացքում կառուցվել են նոր տեխնոլոգիաներով շուրջ 36 հա ջերմատներ, որից Արարատի մարզում՝ 20, իսկ Կոտայքի մարզի Նոր Գեղի համայնքում՝ 16 հա մակերեսով: ՀՀ ջերմոցային տնտեսություններում ներկայումս աշխատում է 10-12 հազար մարդ:⁷

Ենթակառուցվածքների զարգացման հարցն ավելին է կարևորվում գյուղական համայնքների համար, կապված դրանց տեղաբաշխման ցրվածության, հեռավորությունների, բնակեցման նոսրության աստիճանի հետ:

Ենթակառուցվածքների զարգացումը կարող է որոշակի չափով լուծել այդ հիմնախնդիրները: Կոտայքի մարզային և համայնքային ենթակառուցվածքների զարգացումը մարզի զարգացման ծրագրի գերակայություններից է: Մարզում արտադրական և սոցիալական ենթակառուցվածքների զարգացման հիմնախնդիրներն առանցքում են

⁷ Գասպարյան Ա. Մրցունակ արտադրանք՝ արտաքին շուկաներում: «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, 16 մայիս, 2015թ.

ճանապարհաշինության (տրանսպորտային ենթակառուցվածքներ), խմելու ջրի մատակարարման և ջրահեռացման (մաքրման կայանների վերակառուցման և նորերի կառուցման), գազամատակարարման խնդիրների հետ: Ենթակառուցվածքների զարգացման խնդիրներն առավել մեծ կարևորություն են ստանում հատկապես այն գյուղական համայնքների համար, որոնց բնակչությունը հեռանում է գյուղից, և այդ գյուղերում գրանցվում է բնակչության թվաքանակի նվազման միտում:

«Հ Կոտայքի մարզի բնակչության եկամուտների ավելացման և գյուղական համայնքների համաչափ զարգացման գործում որոշակի դեր կարող է կատարել զբոսաշրջությունը: Այն լինելով ծառայության մատուցման ոլորտ, ենթակառուցվածքի տեսակ, «մուլտիպլիկատորի էֆեկտով» կխթանի ամբողջ տնտեսության զարգացմանը:

«Հ-ում զբոսաշրջությունը հայտարարված է տնտեսության զարգացման գերակա ոլորտ: Աստիճանաբար զարգանում են զբոսաշրջության ենթակառուցվածքները՝ ճանապարհները, հյուրանոցային տնտեսությունը, հասարակական սննդի և զվարճանքի մատուցման ծառայությունները, միջազգային չափանիշների պահանջներին համապատասխանող օդանավակայանը: Վերջին 15 տարվա ընացքում Հայաստանի ներգնա զբոսաշրջությունը բնութագրվում է զբոսաշրջային այցելուների քանակի կայուն տարեկան աճով: 2001-2015 թթ. ներգնա զբոսաշրջային այցելուների միջին տարեկան աճը կազմել է 18.0 %:⁸

Զբոսաշրջության զարգացման գործընթացում իր լուման ունի Կոտայքի մարզը, իր նպաստավոր բնակլիմայական պայմաններով, պատմամշակութային ու բնական հուշարձանների բազմազանությամբ, պահպանված ավանդույթների և այլ զբոսաշրջային ռեսուրսների հաշվին կարող է նպաստել ոչ միայն սովորական զբոսաշրջության զարգացմանը, այլ նաև ագրոզբոսաշրջության գյուղական տուրիզմի, էքստրիմալ տուրիզմի, լեռնադահուկային և այլ տուրիստական ձևերի զարգացմանը:

Հայաստանի և մասնավորապես ՀՀ Կոտայքի մարզի համար առավել արդյունավետ կարող է լինել ագրոզբոսաշրջությունը:

Ագրոզբոսաշրջությունը տնտեսական արդյունքներից բացի ունի նաև սոցիալական էֆեկտ՝ հնարավորություն է տալիս գյուղական համայնքներում բարձրացնելու կյանքի որակը, բարելավելու բնակչության հիգենիկ վիճակը, բարեկամական հարաբերություններ հաստատել զբոսաշրջիկների ու գյուղացիների միջև, թուլացնելու լարված սոցիալական հարաբերությունները, նվազեցնելու տարբերությունները տարածաշրջանների միջև:⁹

⁸ Վերլուծությունը կատարվել է ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարության կողմից հրապարակված 2001-2015 թթ. Հայաստան կատարած ներգնա զբոսաշրջային այցելուների քանակի աճի դինամիկային հիման վրա

⁹ Հարությունյան Ա., Եղիազարյան Կ. Ագրոզբոսաշրջության զարգացումն որպես ՀՀ գյուղական բնակչության սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման ուղի: Տնտեսության զարգացման և կառավարման հիմնախնդիրներ: Գիտական աշխատանքների ժողովածու / Տնտեսագիտության և կառավարման ինստիտուտ. -Եր: ՕՐ-ԴԱՐ հրատ. գիրք 7, 2014.- էջ 83-98

Կոտայքի մարզը Երևանից հետո երկրորդն է հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտների քանակով: Բարձրորակ հյուրանոցային ծառայությունների տրամադրումը և հանրային սննդի կազմակերպումը զբոսաշրջության զարգացման հիմնական նախադրյալն է:

Ունենալով զբոսաշրջության զարգացման նշանակալի ռեսուրսներ և հնարավորություններ՝ մարզում առկա են նաև դրան խոչընդոտող բազմաթիվ գործոններ, որոնցից կարելի է առանձնացնել՝

- զբոսաշրջության ենթակառուցվածքների անհամաչափ տեղաբաշխումը,
- մարզի զբոսաշրջության զարգացման հայեցակարգի բացակայությունը,
- մարզի և նրա առանձին կառույցների մասին գովազդային-տեղեկատվական նյութերի բացակայությունը, գիդերի բացակայությունը,
- որոշ մարզային ենթակայության և առանձին համայնքային ճանապարհների անմխիթար վիճակը,
- միջազգային շուկայում զբոսաշրջային ծառայությունների տրամադրման անմրցունակ վիճակը,
- զբոսաշրջության համաշխարհային շուկայում Հայաստանին բարենպաստ, գրավիչ և ապահով երկիր համակողմանիորեն չներկայացնելու հանգամանքը,
- զբոսաշրջության ոլորտում ներդրումային ծրագրերի անբավարար մակարդակը և այլն:

Ընդհանուր առմամբ համայնքների համաչափ զարգացման տեսանկյունից, արտադրական և սոցիալական ենթակառուցվածքների համակարգը չի սահմանափակվում միայն վերը հիշատակված ոլորտներով: Այն ընդգրկում է նաև բնապահպանական հարցեր (աղբահանություն, մաքրման կայանների, պոչամբարների ստեղծում, անտառտնտեսության զարգացում և այլն), քաղաքաշինության (բնակավայրերի հատակագծերի նախագծում, համատեղ կեցության պայմանների ապահովում, սոդանքների և ջրհեղեղների դեմ նախապատրաստում), գյուղատնտեսության ոլորտում կարկտահարության, ցրտահարության և մյուս ռիսկային անցանկալի երևույթների դեմ պայքարի միջոցառումների իրականացում և այլն:

Այսպիսով վերլուծելով ՀՀ Կոտայքի մարզի արտադրական ենթակառուցվածքների առկա վիճակը, գալիս ենք այն եզրակացության, որ գյուղատնտեսության ոլորտի բարեփոխումների ժամանակ գրեթե ոչինչ չի ձեռնարկվել գյուղական համայնքների համաչափ զարգացման հիմնախնդիրների լուծման ուղղությամբ, չի մշակվել նպատակային ռազմավարություն և չկար իրագործման հստակ քաղաքականություն:

Ճիշտ է բացարձակ իմաստով երբեք հնարավոր չէ ապահովել համայնքների համաչափ զարգացում՝ կապված բազմաթիվ օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ պատճառների հետ (բնակլիմայական պայմաններ, տեղաբնակների ավանդույթներ, տեղաբաշխվածություն, համայնքների չափեր, հողի բերրիություն, արոտավայրեր, ոռոգման հնարավորություններ, մեկ տնտեսության հաշվով հողատարածքներ, ծովի մակերևույթից բարձրություն, բնակչության կազմն ու կառուցվածքը և այլն), այտուհանդերձ միշտ էլ առկա

են չօգտագործված ռեսուրսներ, որոնք կարող են նպաստել հիմնախնդրի լուծմանը: Այստեղ կարելի է առանձնացնել սոցիալական ոլորտի զարգացումը, ինչը բերում է բնակչության ինտելեկտուալ ռեսուրսների բարելավմանը, մարդկային կապիտալի ներուժի մակարդակի բարձրացմանը, ինչպես նաև համայնքների զարգացման ծրագրերի մշակման ու իրագործմանը, համայնքների մեզոկառավարման ու շուկայական տնտեսության պետական կարգավորման գործընթացների բարելավմանը և այլն:

Ատենախոսության երրորդ՝ «ՀՀ Կոտայքի մարզի գյուղական համայնքների համաչափ զարգացման ապահովման ուղիները» գլխում համակողմանի վերլուծության են ենթարկվում ՀՀ Կոտայքի մարզի սոցիալական ոլորտի դերը գյուղական համայնքների համաչափ զարգացման խնդիրների լուծման գործում, գյուղական համայնքների միավորումը, որպես դրանց համաչափ զարգացման հիմնախնդիրների լուծման ուղիներից մեկը, ինչպես նաև ուսումնասիրվում է գործարար ծրագրերի դերը համայնքների համաչափ զարգացման ապահովման գործում: Գլուխը ամփոփվում է տարածքային կառավարման և համայնքների փոխհարաբերությունների կատարելագործման հնարավորությունների վերլուծականով:

Սոցիալ-տնտեսական բարեկեցության հիմնական գրավականը բարիքների ձեռք բերումն ու եկամուտներով ապահովվածությունն է, որի կատարման առաջնային երաշխիք է հանդիսանում մարդու աշխատանքային զբաղվածությունը: Զբաղվածությունն ընդհանրական տնտեսական կատեգորիա է, որը կոչված է լուծելու ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական խնդիրները, այլ նաև մարդուն ներկայացնում է որպես հասարակության պիտանի անդամ:

Ներկայումս հստակ ձևով հիմնավորված չէ, թե մանր գյուղացիական տնտեսությունների պայմաններում աշխատանքային պարզունակ գործիքների կիրառմամբ, գյուղական բնակչության որ մասն է ընդգրկված գյուղատնտեսական աշխատանքների մեջ: Այնուամենայնիվ, գյուղատնտեսական աշխատանքների մեջ ընդգրկվածության աստիճանը հնարավոր է հաշվարկել այն ժամանակ, եթե տվյալ դեպքում կիրառվում է վարձու աշխատանք, ինչը կընձեռի իրատեսական հնարավորություններ հաշվարկել աշխատանքային ռեսուրսները, զբաղվածների թիվը և գործազրկության մակարդակը, ընդ որում՝ միայն այն դեպքում, եթե առկա լինեն արտադրության մեջ աշխատանքային ծախսումների հիմնավորված նորմատիվներ:

Սակայն ներկայումս հնարավոր չէ հաշվարկել գյուղական բնակչության զբաղվածության մակարդակը գյուղատնտեսական արտադրության մեջ: Հայտնի է միայն, որ գյուղերում, անհրաժեշտության դեպքում, գյուղատնտեսական աշխատանքներին մասնակցում են ամբողջ ընտանիքով: Այդուհանդերձ, սոցիալ-տնտեսական վիճակագրությունը ստույգ ձևով չի կարողանում որոշել գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի կիրառման, զբաղվածության և գործազրկության չափանիշները: Որպես կանոն գյուղական համայնքներում չի հաշվառվում և հաշվարկվում գործազրկությունը: Այդ իսկ պատճառով հետազոտողները հիմք են ընդունում մասնագիտական գրականությունում և վիճակագրական ժողովածուներում հրապարակված նյութերը: Այսպես, 2009 թվա-

կանին՝ համաձայն տնային տնտեսությունների կենսամակարդակի հետազոտության արդյունքների, գյուղական համայնքներում աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործումը գտնվում է ցածր մակարդակի վրա: 2009թ. հող կամ անասուն ունեցող գյուղաբնակ տնտեսությունների 76%-ը ցույց է տվել գյուղատնտեսական գործունեությունից ստացված եկամուտ, ինչպես նաև 2009թ. գյուղաբնակ տնային տնտեսությունների 62.6%-ն է զբաղվել միաժամանակ թե՛ բուսաբուծությամբ, թե՛ անասնապահությամբ:¹⁰

Այս տվյալները որոշակի չափով հավատ չեն ներշնչում, քանի որ գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի հաշվարկման մեթոդիկան չի տարբերակում զբաղվածության ոլորտները, աշխատանքի ռեժիմները, սեզոնայնությունը և բազմաթիվ այլ չափանիշներ: Այստեղ հիմնականում ընդունվում է սեփականաշնորհված և (կամ) վարձակալված հողատարածքները, որտեղ մեկ հեկտարի համար հաշվարկվում է որպես 1,5 զբաղվածություն, առանց հաշվի առնելու դրա կատեգորիան (ոռոգելի է, թե անջրդի), կադաստրային արժեքը, մշակաբույսի տեսակը (տնկարկ է, թե ցանքս) և մի շարք այլ բազմաթիվ առանձնահատկություններ: Իսկ ինչպես վարվել անասնաբուծության ոլորտում՝ հիմք ընդունել անասունների գլխաքանակը, թե արոտավայրերի տարածքները, շաբաթական կամ ամսական քանի ժամ ընդունել կթվորի և հովիվի աշխատաժամերը, երբ հանրապետությունում աշխատաշաբաթը ընդունված է 40, իսկ ամսվա համար՝ 168 ժամ: Եթե նրանցից որևէ մեկը աշխատում է ավելի պակաս ռեժիմով, նրանց համարել զբաղված, թե թաքնված գործազուրկ, որը մեր վիճակագրության մեջ կիրառելի չէ:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ներկայումս ընդունված 1 հա 1,5 զբաղվածություն ապահովող սկզբունքը չպետք է կիրառել ամբողջ հանրապետության համար, քանի որ դրանք պահանջում են տարբեր աշխատանքային ծախսումներ առանձին տարածաշրջաններում:

Դրա համար առաջարկվում է կիրառել հողի կադաստրային արժեքի 100 բալանոց համակարգը և գործակիցներով հաշվարկել գյուղատնտեսությունում բնակչության զբաղվածության աստիճանը, որն անհրաժեշտ է իրականացնել աղյուսակ 3-ում բերված գործակիցների միջոցով:

Աղյուսակ 3

Զբաղվածության հաշվարկման գործակիցները գյուղատնտեսության ոլորտում¹¹

Հողի կադաստրային բալերը	Սեփական և վարձակալված հողատարածքներ զբաղվածության նորմատիվային մակարդակը			
	մինչև 1 հա	1-1,5 հա	1,5-2 հա	2 հա-ից ավել
	80-100	1,5	2	3
60-80	1	1,5	2,5	3
40-60	0,75	1,25	2	2,5
0-40	0,5	1	1,5	2,0

¹⁰ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց.- Երևան. 2010.-էջ 64

¹¹ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից

Հողի 100 բալանոց համակարգը գնահատվել է ըստ հողի որակական հատկությունների, հողերի տիպի և տեսակների, և որքան բարձր է կադաստրային բալը, այնքան բարձր է հողի որակական գնահատականը:

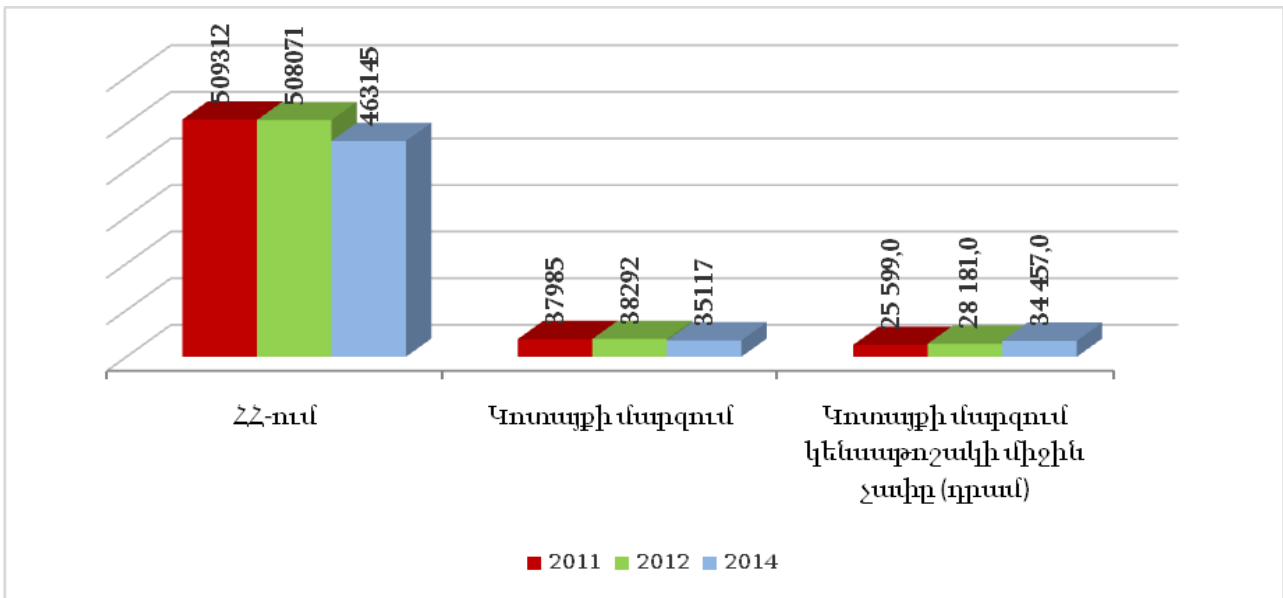
Միևնույն ժամանակ առաջարկվում է ոռոգելի հողատարածքների, ինչպես նաև բանջարաբուստանային մշակաբույսերի մշակության համար վերը նշված գործակիցների նկատմամբ կիրառել 1,5-2,0 աճի գործակից՝ ոռոգման աշխատանքների կատարման, մշակաբույսերի մշակման, բերքահավաքի և իրացման հետ կապված, քանի որ այն պահանջում է լրացուցիչ աշխատանքային ծախսումներ: Առաջարկում ենք նաև նույն սկզբունքը կիրառել անասնաբուծության մեջ՝ հիմնվելով անասունների խնամքի, պահվածքի (արոտներում թե գոմերում), մթերատվության և այլ հատկանիշների վրա:

Սոցիալական ապահովությունը բացի վերը նշված խնդիրներից ընդգրկում է նաև տարատեսակ տրանսֆերտների տրամադրում, տարբեր կատեգորիաների թոշակառուների վճարում, հաշմանդամներին ծառայությունների մատուցում, միայնակ տարեցներին օգնությունների ցուցաբերում և այլն: Այստեղ, առավել վիճահարույց է աշխատող թոշակառուների, հատկապես գյուղատնտեսության ոլորտի աշխատողների կենսաթոշակային ստաժի սահմանման և վճարման հարցը:

ՀՀ-ում կենսաթոշակի չափի որոշման համար հիմք է ծառայում աշխատանքային ստաժը և դրան հավասարեցված գործունեությունը՝ առկա ուսուցումը, կանանց համար ծննդաբերությունը (մեկ երեխան 3 տարվա աշխատանքային ստաժ): Սակայն այստեղ, ամենամեծ բացթողումն այն է, որ հաշվի չի առնվում նրանց կողմից կատարած հատկացումների չափը կենսաթոշակային ֆոնդին, քանի որ որքան բարձր է աշխատավարձը, այնքան մեծ է հատկացված գումարները: Սխալ է նաև այն, որ հաշվի չի առնվում աշխատանքի ռեժիմը, ծանրությունը, վայրը և այլ չափորոշիչներ: Ինչու պետք է նույն քանակի ստաժ համարվի ուսանողի, դոնապահի, ձուլարանում, հանքում, գյուղատնտեսությունում, թունավոր վնասակար արտադրություններում աշխատողների համար:

Տվյալ դեպքում անհարժեշտ է կիրառել ստաժի վերահաշվարկում գործակիցների միջոցով, ինչպիսին ներկայումս կատարվում է պատերազմի մասնակիցների պարագայում՝ ակտիվ ռազմական գործողության մասնակիցների համար մեկ տարին ընդունվում է երեք տարվա ստաժ: Ուստի, առաջարկվում է, որ այստեղ կիրառեն 2-3 գործակից (կախված աշխատանքի ծանրությունից, բարդությունից, վնասակարությունից և այլն), իսկ գյուղատնտեսության ոլորտի աշխատողների նկատմամբ, գործակիցներն անհրաժեշտ է կիրառել Հայաստանի Հանրապետությունում գործող կենսաթոշակի նվազագույն չափի նկատմամբ՝ այդ ոլորտում աշխատած տարիների համար, քանի որ այս ոլորտի աշխատողները համարվում են զբաղվածներ, սակայն թոշակային տարիքը լրանալիս՝ նրանց համար ներկայումս կենսաթոշակային ստաժ չի հաշվարկվում:

Կենսաթոշակառուների թվաքանակը ՀՀ-ում և Կոտայքի մարզում ներկայացված է գծապատկեր 2-ում:

Գծապատկեր 2. Կենսաթոշակառուների թվաքանակը ՀՀ-ում և Կոտայքի մարզում՝ ըստ 2011-2014թթ. (մարդ):¹²

Ինչպես երևում է գծապատկեր 2-ից Կոտայքի մարզում կենսաթոշակառուների թիվը 2014 թվականին 2011 թվականի համեմատ նվազել է 7,5%-ով, քանի որ նշված ժամանակահատվածում նվազել է նաև մարզի բնակչությունը 6,3%-ով, սակայն երեք տարիների ընթացքում մարզի միջին կենսաթոշակային չափը բարձրացել է 25,7%-ով:

Կոտայքի մարզի, ինչպես նաև ամբողջ հանրապետության բարձր լեռնային գյուղական բնակավայրերի բնակչության թվի և նրանց ապրանքներով ու ծառայություններով մատուցման ծավալների միջև գոյություն ունի ուղիղ ֆունկցիոնալ կապ: Բնակչության թվաքանակի նվազում և արտահոսք գրանցվում է այն բնակավայրերում, որտեղ վատ են կազմակերպվում առևտրային, կենցաղային, կրթական և առողջապահական սպասարկումները, որը շատ դեպքերում պայմանավորված է ֆինանսական ռեսուրսների սղությանը, իսկ դրան կարող է նպաստել հենց այդ ծառայությունների զարգացումը: Նշանակում է, այդ երկու կատեգորիաները գտնվում են դիալեկտիկական կապի մեջ՝ մեկի զարգացումը (սպասարկումը) նպաստում է մյուսի զարգացմանը (ֆինանսական հնարավորությունների), քանի որ «համայնքի բյուջեն համալրելու կարևոր աղբյուր են դառնում նաև ծառայությունների դիմաց վճարումները»:¹³

Ներկայումս ՀՀ Կոտայքի մարզի 60 գյուղական համայնքներից 2 համայնք ունեն 101-200 բնակիչ, 5 համայնք՝ 201-500, 12 համայնք՝ 501-1000, 29 համայնք՝ 1001-3000, 5 համայնք՝ 3001-5000 և 7 համայնք՝ 5001-10000 բնակիչ, որոնց վերաբերյալ ցուցանիշները ներկայացվում են աղյուսակ 4-ում:

¹² Հայաստանի Հանրապետության Կոտայքի մարզը թվերով, 2015թ.- էջ 48

¹³ Սուվարյան Յու, Չոբանյան Մ. Համայնքների ֆինանսավորման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում // Բանբեր, ՀՊՏՀ, № 3, 2009.- էջ 55

**ՀՀ Կոտայքի մարզի գյուղական համայնքների բնակչության թվաքանակը
2015թ. հունվարի 1-ի դրությամբ^{14,15}**

Հ/Հ	Դասակարգումն ըստ բնակչության թվի	Համայնքների թիվ	Բնակչության ընդհանուր թիվը տվյալ համայնքներում /մարդ/	Միջինը մեկ համայնքում
1.	101-200	2	272	136
2.	201-500	5	1741	348
3.	501-1000	12	8559	713
4.	1001-3000	29	55534	1915
5.	3001-5000	5	18312	3662
6.	5001-10000	7	42429	6061
Ընդամենը		60	126847	2114

Հայաստանի Հանրապետությունում տեղական ինքնակառավարման համակարգի ձևավորումից հետո կարևորվում է նրա մասնատվածության հաղթահարումը, որի պատճառով էլ փոքր գյուղական համայնքներին մատուցվող ծառայությունների մի զգալի մասն իրականացվում է մասնակիորեն, կամ էլ գրեթե չեն իրականացվում: Ձևավորված իրավիճակում այլևս հնարավոր չէ խորացնել ապակենտրոնացման շրջանակները, համայնքներին տրամադրել նոր լիազորություններ:

Հայաստանում օրինաչափորեն կրճատվում են գյուղական համայնքների քանակը: 1959 թվականի մարդահամարի տվյալներով Հայաստանում առկա էր 1192 գյուղական բնակավայր, 1987 թվականին կազմեց 915: Ընդհանուր առմամբ 1926-1986 թվականներին Հայաստանի քարտեզից վերացել է 271 գյուղական բնակավայր, որոնցից մեծամասնությունը՝ փոքր:¹⁶

Միջազգային փորձը վկայում է, որ համայնքների թվի կրճատումը հնարավորություն է տալիս չփոշիացնել ֆինանսական ռեսուրսները, միավորված միջոցներով լուծել փոքր գյուղական համայնքների սոցիալական հիմնախնդիրները և մեծացնել դրանց ներուժը:

Հասկանալի է, որ փոքր գյուղական համայնքներում հնարավոր չէ կազմակերպել բոլոր տեսակի ծառայությունները և սպասարկումները, բայց անկախ ամեն ինչից,

¹⁴ ՀՀ Կոտայքի մարզի 2015-2018 թթ. սոցիալական տնտեսական զարգացման ծրագիր, Հրազդան, 2014.- էջ 147,

¹⁵ Հայաստանի Հանրապետության Կոտայքի մարզը թվերով, 2015թ.- էջ 17-18

¹⁶ Մանասյան Վ., Փոքր գյուղական բնակավայրերի վերականգնման հիմնահարցերը.-Երևան.: Էկոնոմիկա. 1991, № 9-10, էջ 38

պետք է ապահովել առաջին անհրաժեշտության պահանջմունքները՝ բուժսպասարկում, մանկապարտեզ, տարրական դպրոց, ուղևորափոխադրումներ:

Գյուղական համայնքների միավորումը վարչական մեթոդով չի կարող ընդունվել բոլորի կողմից դրականորեն և միշտ չէ, որ բխում է բնակչության շահերից: «Տեղական ինքնակառավարման Եվրոպական խարտիայի» 5-րդ հոդվածում գրված է. «Տեղական ինքնակառավարման ցանկացած փոփոխության դեպքում անհրաժեշտ է նախապես խորհրդակցել տեղական ինքնակառավարման համապատասխան մարմինների հետ, իսկ եթե օրենքը թույլ է տալիս կարելի է անցկացնել հանրաքվե»:¹⁷ Փորձը ցույց է տալիս, որ հանրաքվեով իրականացված փոփոխություններն առանձին դեպքերում չեն կարող լինել արդյունավետ՝ հնարավորություն չտալով լավագույն տարբերակն ընտրել: Այս պարագայում Կոտայքի մարզի, հատկապես բարձր լեռնային համայնքների համար առավելապես ընդունելի է ոչ թե խոշորացումը, այլ միջհամայնքային միավորումների ստեղծումը:

Ներկայումս Կոտայքի մարզի գյուղական համայնքների համար առավելապես ընդունելի է գյուղատնտեսական կոոպերատիվների ստեղծումը, որն այնուհետև կարող է դառնալ անցումային փուլ միջհամայնքային միավորումների ստեղծման պարագայում: Կոտայքի մարզում ՄՀՄ-ներ գյուղատնտեսական կոոպերատիվների սկզբունքով կարելի է ստեղծել հացահատիկի ու անասնակերերի արտադրության, բույսերի և կենդանիների հիվանդությունների, կարկտահարության դեմ պայքարի, անասնամթերքների վերամշակման և իրացման գծով բաժր լեռնային գոտիներում, ցածրադիր շրջաններում՝ պտուղ-բանջարեղենի վերամշակման, իսկ ամբողջ մարզի կտրվածքով՝ սանիտարա-հիգիենիկ, բնապահպանական աշխատանքների իրականացման ոլորտներում:

Համայնքների համաչափ զարգացման հարցում էական դերակատարություն ունեն գործարար ծրագրերը, որոնք հիմնականում իրականացվում են տեղական ռեսուրսների (բնական և աշխատանքային) օգտագործման միջոցով:

Գործարար ծրագրերի մշակման և ներդրման դերը համայնքների համաչափ զարգացման ապահովման գործում կայանում է նրանում, որ այստեղ կարևոր առաքելություն ունեն ՏԻՄ-երը, որոնց մասնակցությունը ՓՄՁ աջակցման ծրագրերի պլանավորման ու իրագործման գործընթացում դեռևս ամբողջությամբ չեն դրսևորվում ՀՀ Կոտայքի մարզի գյուղական համայնքներում, որոնց գործունեությունում նույնպես զգացվում է բացթողումներ համայնքների սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը խթանելու և անհամաչափությունները մեղմելու ուղղությամբ:

ՀՀ Կոտայքի մարզի համալիր զարգացումը կապված է համայնքների զարգացման հետ: Առկա հիմնախնդիրների լուծումն առաջին հերթին ենթադրում է համայնքային խնդիրների լուծում: Մարզի զարգացումն ավելի է կարևորվում համայնքների ներուժի և ՏԻՄ-երի լիազորությունների արդյունավետ իրագործման համատեքստում:

¹⁷ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» Եվրոպական խարտիա, Ստրասբուրգ, 15.10.1985թ.

Հայաստանին միշտ էլ բնորոշ է եղել տարածքային զարգացման անհամաչափությունները, որն ավելի խորացավ շուկայական հարաբերություններին անցնելուց հետո և ներկայումս դա զգացվում է երկրի մաշտաբով մայրաքաղաքի ու մարզերի միջև: Անհամաչափ տարածքային զարգացումը նորանոր խնդիրներ է առաջացնում ինչպես երկրի ներքին կայունության առումով, այնպես էլ նպաստում է տնտեսապես թույլ զարգացած տարածաշրջաններից բնակչության արտահոսքին դեպի մարզկենտրոններ և մայրաքաղաք Երևան:

Ընդհանուր առմամբ մարզի զարգացման ծրագրի գերակայություններից է մարզի և նրա համայնքների զարգացման ծրագրերի համաչափության (ներդաշնակության) ապահովումը: Մարզի զարգացման ծրագիրը կարելի է դիտարկել որպես մարզի համայնքների զարգացման ծրագրերի հանրագումար, որտեղ համայնքներին պետք է վերաբերվել որպես շահառուներ, իսկ ՏԻՄ-երին ու պետական կառավարման մարմիններին՝ ծրագրային դրույթների իրականացնողներ: Այս տեսակետից ճիշտ կլինի հստակեցնել պետական և տարածքային կառավարման մարմինների ու ՏԻՄ-երի լիազորությունները, պատասխանատվությունը մարզի զարգացման ծրագրում:

Որպեսզի արդյունավետ գործեն մարզի ու համայնքային զարգացման ծրագրերը, անհրաժեշտ է, որ համայնքներն իրենց քառամյա զարգացման ու ոլորտային ծրագրերը մշակելիս հիմք ընդունեն և առաջնորդվեն Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի և կառավարության կողմից հավանության արժանացած մարզային, տարածաշրջանային զարգացման ծրագրերով: Արդյունքում համայնքի քառամյա զարգացման ծրագիրը կլինի առավել իրատեսական:

Այս ամենը հաշվի առնելով՝ առաջարկում ենք մշակել զարգացման ռազմավարական ծրագրեր՝ իր մեջ ներառելով հետևյալ փուլային աշխատանքները.

- վերլուծել համայնքի տնտեսական կառուցվածքը՝ ընդգրկելով համայնքի ներուժը (տնտեսական բազա, գործարար ակտիվության և դրանց բնութագրերի վերլուծություններ):

- ստեղծել տնտեսական ու իրավական խմբեր՝ համայնքի զարգացման նպատակների հիմնավորման համար:

- ռազմավարական ծրագրի վերջնական ձևակերպում, այն դիտարկելով ձեռնարկության զարգացում երեք ուղղություններով՝ գործող կազմակերպությունների և ձեռնարկությունների կարողությունների պահպանում և ընդարձակում, համայնքի կողմից աջակցություն նոր ստեղծվող ձեռնարկություններին, դրանց զարգացման ծրագրերի մշակում, ինչպես նաև նոր կազմակերպությունների և ձեռնարկությունների ներգրավում համայնքի ընդհանուր զարգացման ծրագրերի մեջ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ուսումնասիրելով ՀՀ Կոտայքի մարզի գյուղական համայնքների օրինակով համայնքների համաչափ զարգացման հիմնախնդիրները՝ հանգել ենք որոշակի եզրակացությունների և կատարել առաջարկություններ.

1. Տարածքային զարգացման քաղաքականությունը հանդիսանում է պետական կառավարման մարմինների գործունեության հիմնական ուղղություններից մեկը, ինչն ընդգծում է նրա տարածքային հատկանիշները, որն իրենից ներկայացնում է տարածքային կառուցվածքի վրա ազդելու նպատակով ստեղծված կառավարման սկզբունքների, գերակա ուղղությունների, մեթոդների և միջոցառումների ամբողջական համակարգ՝ ուշադրություն դարձնելով պետական տարածքային քաղաքականության ընդհանուր չափանիշների վրա:

2. Կոտայքի մարզում զբոսաշրջության զարգացմանն ուղղված գործունեության խթանման տեսանկյունից կարևորվում են հետևյալ միջոցառումները՝

ա) մարզի զբոսաշրջային տնտեսության միջոցների գույքագրում,

բ) գովազդային նյութերի պատրաստում,

գ) զբոսաշրջության ոլորտի պատասխանատուների վերապատրաստում ,

դ) պետության կողմից զբոսաշրջանային ծառայություն մատուցող կազմակերպություններին աջակցություն:

3. ՀՀ Կոտայքի մարզի առողջապահական ծառայությունների որակի բարելավման նպատակով անհրաժեշտ է.

- կառավարության կողմից իրականացվող հանրային առողջապահության պետական քաղաքականության մարզային միջոցառումների մշակում և իրականացում,

- վարակիչ և ոչ վարակիչ հիվանդությունների կանխարգելմանն ուղղված միջոցառումների իրականացում,

- զարգացնել մարզի առողջապահության լաբորատոր համակարգը և այլն:

4. Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ներկայումս զբաղվածության հաշվառման 1 հեկտար գյուղատնտեսական նշանակության հողատարածքի հաշվով 1.5 զբաղվածություն ապահովող սկզբունքը չպետք է կիրառել ամբողջ հանապետության համար: Առաջարկում ենք, որ ճիշտ կլինի հիմք ընդունել հողի կադաստրային արժեքի 100 բալանոց համակարգը և գործակիցներով հաշվարկել գյուղատնտեսությունում բնակչության զբաղվածության մակարդակը: Մինևույն ժամանակ առաջարկում ենք ոռոգելի հողատարածքների, ինչպես նաև բանջարաբուստանային մշակաբույսերի մշակության համար վերը նշված գործակիցների նկատմամբ կիրառել 1,5-2,0 աճի գործակից՝ ոռոգման աշխատանքների կատարման, մշակաբույսերի մշակման, բերքահավաքի և իրացման հետ կապված, քանի որ վերջիններս պահանջում են լրացուցիչ աշխատանքային ծախսումներ:

5. Վերլուծելով ՀՀ-ում կենսաթոշակի չափի որոշման մեթոդիկան, պարզ է դառնել, որ վերջինիս հաշվարկման համար հիմք է ծառայում աշխատանքային ստաժը և

դրան հավասարեցված գործունեությունը՝ առկա ուսուցումը, կանանց համար ծննդաբերությունը (մեկ երեխան 3 տարվա աշխատանքային ստաժ): Սակայն ամենամեծ բացթողումն այն է, որ հաշվի չի առնվում աշխատողի կողմից կենսաթոշակային ֆոնդին կատարած հատկացումների չափը, քանի որ որքան բարձր է աշխատավարձը, այնքան մեծ է հատկացված գումարները, ինչպես նաև աշխատանքի ռեժիմը, ծանրությունը, վայրը և այլ չափորոշիչներ: Ուստի, կախված աշխատանքի ծանրությունից, բարդությունից, վնասակարությունից և այլ չափանիշներից՝ կենսաթոշակի հաշվարկման համար անհրաժեշտ է կիրառել 2-3 գործակից, իսկ գյուղատնտեսության ոլորտի աշխատողների նկատմամբ, գործակիցներն անհրաժեշտ է կիրառել ՀՀ-ում գործող նվազագույն կենսաթոշակային շեմի նկատմամբ՝ այդ ոլորտում աշխատած տարիների համար, քանի որ այս ոլորտի աշխատողները համարվում են զբաղվածներ, սակայն թոշակային տարիքը լրանալիս՝ նրանց համար ներկայումս կենսաթոշակային ստաժ չի հաշվարկվում:

6. Համայնքների խոշորացման գործընթացի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հատկապես գյուղական համայնքների միավորումը վարչական մեթոդով չի կարող ընդունվել բոլորի կողմից դրականորեն և միշտ չէ, որ բխում է բնակչության շահերից: Պետք է խուսափել ծայրահեղություններից, վարչական մեթոդով միավորումները հաճախ բերում են բացասական հետևանքների: Միավորվող համայնքների միջև դրսևվորվում են անհամաձայնություններ կապված տեղաբնակների ավանդույթների, ջրային ռեսուրսների, արտավայրերի, հողատարածքների, ենթակառուցվածքների օգտագործման հետ: Տնտեսավարման արդի ժամանակաշրջանում հատկապես բարձր լեռնային համայնքների համար, առավել ընդունելի է ոչ թե համայնքների խոշորացումը, այլ միջհամայնքային միավորումների ստեղծումը, որը կարող է դիտարկվել որպես խնդրի լուծման տարբերակ, ինչը կարող է անցումային դեր խաղալ համայնքային ծառայության մատուցման և լիազորությունների իրականացման ոլորտում:

7. Գործարար ծրագրերը պետք է դիտարկել որպես համայնքի, տարածաշրջանի և մարզի զարգացման ռազմավարության կարևոր բաղադրիչ: Դրանում իր արժանի տեղն է զբաղեցնում տնտեսության մասնավոր հատվածը, որի գործունեության համար անհրաժեշտ է իրականացնել հստակ քաղաքականություն, մշակել ծրագրեր, տրամադրել հասցեագրված աջակցություն, ընտրել մարտավարության կոնկրետ մեխանիզմներ: Գործարար ծրագիրը պետք է լինի համալիր, ավարտուն փաթեթ, համադրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման բոլոր ծրագրերը՝ ներառելով համայնքի զարգացման համակարգը, մարզպետարանի, ՏԻՄ-երի և տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության չափանիշները, իրականացման փուլերը, եղանակներն ու մեթոդները:

8. Մարզի զարգացման ծրագիրն անհրաժեշտ է դիտարկել որպես համայնքների զարգացման ծրագրերի հանրագումար, որտեղ համայնքները հանդես են գալիս որպես շահառուներ, իսկ ՏԻՄ-երը և պետական կառավարման մարմինները՝ ծրագրային դրույթների իրականացնողներ: Այստեղ պետք է հստակեցվի պետական, տարածքային կառավարման մարմինների ու ՏԻՄ-երի լիազորությունների պատասխանատ-

վությունը մարզի զարգացման ծրագրում: Համայնքային զարգացման ծրագիր մշակելուց առաջ, անհրաժեշտ է մշակել համայնքի հիմնախնդրի լուծման այլընտրանքային տարբերակներ՝ հիմքում դնելով որոշակի չափորոշիչներ, իհարկե առաջնահերթությունը տալով սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծմանը, այնուհետև դրանք տնտեսապես հիմնավորել և հետո նոր համայնքային ծրագրում ներառելու համար ներդնել առավել արդյունավետ տարբերակը:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքներն արտացոլվել են հեղինակի հետևյալ հրապարակումներում.

1. Հովհաննիսյան Ա., Անասնաբուծական մթերքների արտադրության զարգացումը՝ պարենային ապահովման կարևոր բաղադրիչ: // «Հայաստան. Ֆինանսներ և էկոնոմիկա», ապրիլ № 4, 2008. - էջ 94-96

2. Հովհաննիսյան Ա., Անասնաբուծական մթերքներ արտադրողների և վերամշակողների միջև փոխհարաբերությունները և կատարելագործման ուղիները: // «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ և կառավարում», Երևան. հունվար-փետրվար, 2009. - էջ 228-235

3. Աղասարյան Լ. Հովհաննիսյան Ա., Գյուղմթերքների արտադրության, վերամշակման և իրացման ոլորտներում առկա խնդիրները և դրանց լուծման ուղիները: // «Հայաստան. Ֆինանսներ և էկոնոմիկա», № 12, 2010. - էջ 47-50

4. Դավթյան Գ., Հովհաննիսյան Ա., «Տարածաշրջանային անհավասարությունների խնդիրը և դրա մեղմացման դրույթները»: // Տնտեսության զարգացման և կառավարման հիմնախնդիրներ, գիտական աշխատանքների ժողովածու, գիրք 7, «ՕՐ-ԴԱՐ» հրատ. Եր. 2014. - էջ 41-55

5. Հովհաննիսյան Ա. Մ., Պարենային ապահովվածության հիմնախնդիրների լուծման ուղիները Կոտայքի մարզում: // Материалы международной научной конференции, посвященной проблемам безопасности пищевых продуктов и продовольственной обеспеченности / НАУА; Ред.кол.: Д. П. Петросян и др.-Ереван, Изд-во НАУА, 2015.- стр. 140-144

6. Հովհաննիսյան Ա., ՀՀ Կոտայքի մարզի ենթակառուցվածքների վիճակը և զարգացման հիմնախնդիրները: // «Ֆինանսներ և էկոնոմիկա», № 11-12, 2015. - էջ 120-123

7. A. Hovhannisyan, Community Development Programs in the Context of the Solution of Marz Problems (Based on the Materials of the RA Kotayk Marz), (Համայնքների զարգացման ծրագրերը մարզի հիմնախնդիրների լուծման համատեքստում / ՀՀ Կոտայքի մարզի օրինակով): // BULLETIN of National Agrarian University of Armenia, № 1, 2016.- pp. 89-93

ОГАННИСЯН АШХЕН МНАЦАКАНОВНА

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАВНОМЕРНОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ОБЩИН
(НА ПРИМЕРЕ КОТАЙКСКОГО МАРЗА РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ)

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности: 08.00.02 – “Экономика и управление хозяйством, его сферами”.

Защита диссертации состоится 6-го сентября 2016г., в 14⁰⁰-часов на заседании Специализированного совета 002 по экономике ВАК РА, действующего при Национальном аграрном университете Армении, по адресу: 0009, г. Ереван, ул. Теряна 74 .

РЕЗЮМЕ

Между социально-экономическими уровнями развития территориальных единиц Республики Армения в настоящее время наблюдается существенная неравномерность, что оказывает негативное воздействие на общее развитие экономики и является причиной нежелательных изменений показателей миграции и демографии. Основной причиной, препятствующей обеспечению территориального равномерного развития, является то, что пока еще полностью не изучена и не дана полноценная оценка данной проблеме и возможностям ее решения. Следовательно, необходимо тщательно проанализировать ситуацию, оценить сильные и слабые стороны разрешения данной проблемы, преимущества и недостатки, наметить будущие направления развития, этапы реализации, что и определяет актуальность и безотлагательность исследуемой темы.

Обеспечение необходимых условий для равномерного развития территориальных единиц является главной функцией государства. Граждане страны, независимо от места жительства, должны иметь возможность повышения жизненного уровня и удовлетворению условий жизни, что должно обеспечивать государство, а для этого необходимо разрабатывать и осуществлять определенную региональную политику, направленную на смягчение диспропорций между территориальными единицами.

Исследования относительно неравномерного развития сельских общин Котайкского марза РА актуальны тем, что разрешение данной проблемы способствует сокращению бедности населения региона, снижению тенденции урбанизации, прекращению миграции, решению социально-экономических проблем и так далее. Для равномерного развития сельских общин марза необходимо научное исследование и проведение анализа проблемы существенных различий их уровней, на основе их результатов разработка и реализация стратегии со стороны высших органов управления.

Цель диссертационной работы - на основе анализа реального состояния диспропорционального развития административно-территориальных единиц Республики Арме-

ния выявить диспропорции между сельскими общинами Котайкского марза РА и существующие проблемы, на основе изучения международного опыта разработать предложения, которые поспособствуют равномерному развитию сельских общин Котайкского марза. В настоящее время для равномерного развития сельских общин существует ряд задач, требующих решения, в частности:

- выявить сущность территориального управления РА и механизмы его осуществления,
- оценить состояние и потенциал производственных инфраструктур марза, их роль и значение в разрешении проблем равномерного развития сельских общин,
- исследовать возможности укрупнения или объединения сельских общин для смягчения диспропорций их развития,
- выявить значение бизнес-проектов в вопросах смягчения социально-экономических проблем в сельских общинах и диспропорций между ними,
- проанализировать структуру и состояние социальной сферы Котайкского марза и разработать необходимые перспективные изменения.
- обосновать влияние территориального управления в контексте разрешения проблемы равномерного развития общин,
- на основе анализа результатов проведенных исследований, с целью разрешения выявленных проблем, представить научно-обоснованные подходы для обеспечения равномерного развития сельских общин.

Именно результатами проведенных исследований и анализа, с целью решения вышеуказанных проблем, обуславливается научная новизна диссертационной работы, в частности:

- с целью равномерного развития сельских общин Котайкского марза РА выявлены характерные особенности развития общин и предложен ряд новых подходов к их укрупнению и объединению,
- разработаны новые коэффициенты расчета занятости и безработицы населения в сфере сельского хозяйства в сельских общинах,
- разработана новая модель расчета пенсионного стажа и размера пенсий работников в сфере сельского хозяйства, обоснована ее экономическая эффективность.

HOVHANNISYAN ASHKHEN

**THE MAIN ISSUES OF THE PROPORTIONATE DEVELOPMENT OF RURAL
COMMUNITIES**

(BASED ON THE EXAMPLE OF KOTAYK MARZ REPUBLIC OF ARMENIA)

**The request for scientific degree of candidate of economic sciences on 08.00.02 –
“Economics and Management of Economy and its Spheres”**

**The defense of the thesis will take place on the 6 th of September, 2016 at 14.00 o'clock
at Meeting of 002 specialized Council on Economics of SCC RA, operating at National
Agrarian University of Armenia by address, 74 Teryan street, Yerevan, 0009**

SUMMARY

Currently among the socio-economic development levels of the territorial units of the Republic of Armenia considerable inequalities has been formed which has a negative effect on the overall development of the economy and cause undesirable changes in migration and demographic indicators. The reason of the main obstacle in providing proportionate regional development is that this issue has not been fully researched and the problem and possibilities of its solution has not been fully estimated yet. Therefore, it is necessary to analyze the situation comprehensively, to assess the strengths and weaknesses of the problem solution, its advantages and disadvantages, to outline the future directions of the development, implementation stages, which determine the modernity and urgency of the theme under investigation.

Ensuring of the necessary conditions for proportionate development of territorial units is one of the main functions of the state. Citizens of the country, regardless of place of residence, must have the opportunity to raise their standard of living and satisfy the conditions of life, and the state should provide opportunity for that. For this purpose it is necessary to develop and implement certain regional policy aimed at mitigating inequalities formed between territorial units.

Studies on the disproportionate development of the rural communities in Kotayk Region of the Republic of Armenia are actual due to the fact, that their solution will contribute to the reduction of poverty among population, decrease in the trend of urbanization, termination of migration, the solution of socio-economic problems and so on. For the proportionate development of rural communities in the region, significant differences of the levels require scientific study and need of analysis of the given problems, and on the basis of their results development and implementation of strategy by higher governing bodies.

The aim of the thesis is to reveal disparities and existing issues in the rural communities of Kotayk Region on the basis of the analysis of the real situation of disproportionate development of administrative and territorial units formed in the Republic of Armenia, and based on the study of international experience to give such proposals which will promote the proportionate development of rural communities of Kotayk Region. Currently there are a number of issues to be solved for the proportionate development of rural communities, in particular:

- to reveal the essence of regional governance in RA and mechanisms of its implementation,
- to assess the state and potential of regional production infrastructure, their role and significance in solving the problems of rural communities' proportionate development.
- to explore the possibilities of their consolidation or merging in mitigating disparities of development of rural communities,
- to reveal the significance of the business projects in issues of mitigation of socio-economic problems and disparities in rural communities,
- to substantiate the impact of the regional governance in the context of solving the problem of the communities' proportionate development,
- to analyze the social structure of Kotayk Region, current state and work out necessary prospective changes,
- based on the analysis of the results of the carried out researches, with a purpose to resolve the identified problems, to present scientifically-proven approaches for ensuring proportionate development of rural communities.

It's the result of the carried out studies and analysis, aimed at resolving the above mentioned issues, that comprise the scientific novelty of the thesis, in particular:

- For the purpose of proportionate development of rural communities in Kotayk Region, the characteristic features of regional development have been revealed and a number of new approaches to their consolidation and merging have been proposed.
- In rural communities new coefficients of accounting the population's employment and unemployment rates in the agricultural sector have been worked out,
- the new model of accounting the pension work experience of the agricultural sector laborers, the calculation of pensions has been worked out and its economic efficiency has been substantiated.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Luccini', is located at the bottom center of the page.